

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 364-787.24:373.5.013.42:343.85-053.6
DOI 10.24195/2414-4665-2026-2-13

Лариса Коба,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, спеціальність 231 Соціальна робота,
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
вул. Віктора Новікова, 2, м. Лубни, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7216-5942>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У сучасних умовах трансформації суспільства, зростання соціальних ризиків і ускладнення процесів соціалізації особливої актуальності набуває проблема формування правомірної поведінки підлітків. Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема профілактики правопорушень підлітків розглядається у межах соціальної педагогіки, психології, кримінології та соціальної роботи. Водночас потребує подальшого осмислення питання визначення ролі соціальної роботи школи як системного чинника формування правомірної поведінки підлітків. Метою статті є обґрунтування соціальної роботи закладу загальної середньої освіти як чинника формування правомірної поведінки підлітків та визначення її основних змістових і функціональних характеристик.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження. Теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація) застосовано для вивчення наукових підходів до профілактики правопорушень підлітків і визначення сутності соціальної роботи школи як чинника формування правомірної поведінки. Системний метод забезпечив розгляд соціальної роботи школи як цілісного процесу, що включає взаємопов'язані компоненти, суб'єкти та рівні впливу. Середовищний підхід використано для аналізу ролі освітнього середовища у формуванні поведінкових установок підлітків, а ресурсний – для обґрунтування необхідності активізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості.

У ході дослідження встановлено, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи виконує низку взаємопов'язаних функцій, серед яких провідними є профілактична, виховна, корекційно-розвивальна та координаційна. Профілактична функція спрямована на запобігання правопорушенням і девіантній поведінці, виховна – на формування ціннісних орієнтацій, корекційно-розвивальна – на подолання поведінкових відхилень, координаційна – на узгодження дій усіх суб'єктів освітнього процесу.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи є не лише складником освітнього процесу, а й важливим чинником формування правомірної поведінки підлітків. Її ефективність визначається системністю, комплексністю та орієнтацією на особистість підлітка як активного суб'єкта соціальної взаємодії. Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності запропонованих підходів та розробленням практичних рекомендацій щодо їх впровадження.

Ключові слова: соціальна робота, правомірна поведінка, підлітки, профілактика правопорушень, освітнє середовище, соціалізація, учнівське самоврядування.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми.

У сучасних умовах трансформації українського суспільства, посилення соціально-економічної нестабільності, інформаційного впливу та зростання соціальних ризиків проблема формування правомірної поведінки підлітків набуває особливої актуальності. Підлітковий вік є складним і суперечливим періодом розвитку особистості, що характеризується інтенсивним формуванням світогляду, системи цінностей, моральних орієнтирів і моделей соціальної поведінки. Саме в цей період підлітки стають найбільш вразливими до впливу негативних чинників соціального середовища, що за

відсутності належної підтримки може призводити до девіантної та правопорушної поведінки.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що сучасні підлітки функціонують у складному соціальному просторі, де поєднуються традиційні інститути соціалізації (сім'я, школа) та нові інформаційні середовища, які часто транслюють суперечливі цінності й поведінкові моделі. У таких умовах особливого значення набуває системна профілактична діяльність, спрямована не лише на запобігання правопорушенням, а й на формування у підлітків здатності до відповідального вибору, саморегуляції та соціально прийнятної поведінки.

© Коба Л., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

Загальноосвітня середня школа виступає одним із ключових інститутів соціалізації, у межах якого створюються умови для формування правової культури, розвитку соціальної компетентності та становлення особистості підлітка. Саме школа має потенціал забезпечити системний і тривалий вплив на формування поведінкових установок, оскільки поєднує освітню, виховну та соціально-педагогічну функції. У цьому контексті соціальна робота школи розглядається як важливий інструмент організації профілактичної діяльності, спрямованої на формування правомірної поведінки підлітків.

Соціальна робота в закладі загальної середньої освіти виходить за межі традиційного виховного впливу та передбачає комплексну діяльність, спрямовану на підтримку особистісного розвитку учнів, попередження соціальних відхилень, формування соціально значущих цінностей і норм поведінки. Вона реалізується через систему взаємопов'язаних заходів, форм і методів, що забезпечують інтеграцію профілактичного змісту в освітній процес, створення безпечного освітнього середовища, розвиток суб'єктності підлітків і координацію взаємодії між школою, сім'єю та іншими соціальними інституціями.

Аналіз наукових досліджень (Бондар та ін., 2023; Головка, 2017; Караман, 2002; Клішевич, 2011; Лютий, 2012; Опацький, 2013; Оржеховська, 1996; Рудкевич, 2021; Самойлов, 2017; Тунтуєва та Дуванська, 2024; Федорченко, 2011; Юрків, 2021) свідчить, що проблема профілактики правопорушень підлітків розглядається в межах соціальної педагогіки, соціальної роботи, психології, кримінології та педагогіки. Дослідники наголошують на важливості превентивного підходу, який передбачає формування позитивних моделей поведінки та соціальних компетентностей, що знижують ризик правопорушень. Водночас у практиці діяльності закладів загальної середньої освіти профілактична робота нерідко має фрагментарний характер, обмежується проведенням окремих заходів і не забезпечує системного впливу на особистість підлітка.

Це зумовлює необхідність переосмислення ролі соціальної роботи школи як системного чинника формування правомірної поведінки підлітків. Соціальна робота має розглядатися не як допоміжний елемент освітнього процесу, а як його невід'ємна складова, що забезпечує гармонізацію взаємодії між особистістю та соціальним середовищем. У цьому контексті важливим є визначення її функціонального змісту, структурних компонентів і механізмів впливу на поведінку підлітків.

Теоретичне осмислення зазначеної проблеми ґрунтується на системному, середовищному та ресурсному підходах. Системний підхід дозволяє розглядати соціальну роботу школи як цілісну систему, що включає взаємопов'язані компоненти, суб'єкти та результати діяльності. Середовищний підхід акцентує увагу на ролі освітнього середовища як визначального чинника формування поведінкових установок підлітків. Ресурсний підхід орієнтує на активізацію внутрішніх можливостей особистості та використання потенціалу соціального оточення.

Отже, соціальна робота загальноосвітньої середньої школи виступає важливим чинником формування правомірної поведінки підлітків, оскільки забезпечує комплексний вплив на когнітивну, мотиваційно-ціннісну та поведінкову сфери особистості, створює умови для позитивної соціалізації та запобігання девіантним проявам. Саме це визначає необхідність її теоретичного обґрунтування та подальшого розвитку.

Мета та завдання. Метою статті є обґрунтування соціальної роботи закладу загальної середньої освіти як чинника формування правомірної поведінки підлітків та визначення її змістових і функціональних характеристик у контексті сучасних підходів до профілактики правопорушень.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні підходи до профілактики правопорушень підлітків у системі соціальної роботи;
- уточнити сутність поняття правомірної поведінки підлітків та її структурні компоненти;
- обґрунтувати соціальну роботу закладу загальної середньої освіти як чинник формування правомірної поведінки підлітків;
- визначити функції та основні напрями соціальної роботи школи у профілактиці правопорушень;
- охарактеризувати механізми впливу соціальної роботи на формування правомірної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження використано комплекс взаємодоповнювальних теоретичних методів, що забезпечили цілісне осмислення соціальної роботи загальноосвітньої середньої школи як чинника формування правомірної поведінки підлітків. Вибір методів зумовлений міждисциплінарним характером досліджуваної проблеми, яка знаходиться на перетині соціальної роботи, соціальної педагогіки, психології та педагогіки.

Провідним методом дослідження виступив аналіз наукової літератури, що дозволив визначити сучасний стан розробленості проблеми профілактики правопорушень підлітків, окреслити основні теоретичні підходи до її розв'язання та виявити наукові прогалини. У процесі аналізу було опрацьовано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, що висвітлюють питання соціалізації підлітків, профілактики девіантної поведінки, організації соціальної роботи в закладах освіти, а також формування правової культури молоді. Застосування методу синтезу дозволило інтегрувати отримані теоретичні положення в єдину концептуальну систему, що стала підґрунтям для подальшого дослідження.

Метод узагальнення використовувався для формування основних теоретичних положень щодо ролі соціальної роботи школи у формуванні правомірної поведінки підлітків, а також для визначення її функціональних характеристик і змістових компонентів. Завдяки цьому методу було систематизовано різні наукові підходи та сформульовано авторське бачення досліджуваної проблеми.

Важливе місце в дослідженні посів метод порівняльного аналізу, який дозволив зіставити різні підходи до організації профілактичної діяльності в закладах загальної середньої освіти, визначити їх спільні та відмінні риси, а також оцінити їх потенціал у контексті формування правомірної поведінки підлітків. Це сприяло більш глибокому розумінню сутності соціальної роботи школи як комплексного соціально-педагогічного феномену.

Метод системного аналізу забезпечив розгляд соціальної роботи загальноосвітньої середньої школи як цілісної системи, що включає взаємопов'язані структурні компоненти, суб'єкти діяльності та рівні впливу. У межах системного підходу було визначено функції соціальної роботи, її місце в освітньому процесі, а також взаємозв'язки між окремими елементами профілактичної діяльності. Це дозволило обґрунтувати її роль як чинника формування правомірної поведінки підлітків.

Середовищний підхід застосовано для аналізу освітнього середовища як важливого чинника формування поведінкових установок підлітків. З його позицій школа розглядається як соціальний простір, у межах якого відбувається засвоєння норм, цінностей і моделей поведінки. Використання цього підходу дозволило визначити значення безпечного освітнього середовища, характеру міжособистісних взаємин і соціального клімату для профілактики правопорушень.

Ресурсний підхід забезпечив орієнтацію дослідження на виявлення та активізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості підлітка, його соціального оточення та освітнього середовища. У межах цього підходу соціальна робота школи розглядається як процес підтримки та розвитку потенціалу підлітка, спрямований на формування його здатності до саморегуляції, відповідального прийняття рішень і конструктивної взаємодії з оточенням.

Метод моделювання використано для побудови узагальненої моделі соціальної роботи загальноосвітньої середньої школи як чинника формування правомірної поведінки підлітків. Модель відображає структуру, функції та основні напрями діяльності, а також взаємозв'язки між її компонентами. Застосування цього методу дозволило узагальнити теоретичні положення та представити їх у вигляді цілісної системи.

Таким чином, використання комплексу взаємопов'язаних методів забезпечило всебічний аналіз досліджуваної проблеми, дозволило обґрунтувати соціальну роботу загальноосвітньої середньої школи як важливий чинник формування правомірної поведінки підлітків і створило методологічне підґрунтя для подальшого дослідження її ефективності.

Результати. У процесі дослідження встановлено, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи виступає системоутворювальним чинником формування правомірної поведінки підлітків, оскільки забезпечує цілеспрямований, комплексний і довготривалий вплив на різні сфери особистісного розвитку. На відміну від епізодичних профілактичних заходів, соціальна робота школи має системний характер, інтегрується

в освітній процес і охоплює всі рівні соціалізації підлітка.

У межах дослідження правомірну поведінку підлітків визначено як інтегративну характеристику особистості, що виявляється у свідомому дотриманні соціальних і правових норм, здатності до відповідального прийняття рішень, самоконтролю, а також у готовності до конструктивної соціальної взаємодії. Встановлено, що її формування є результатом цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності, яка здійснюється в системі соціальної роботи закладу освіти.

Структурний аналіз показав, що процес формування правомірної поведінки підлітків у межах соціальної роботи школи охоплює три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий. Когнітивний компонент забезпечує засвоєння підлітками знань про соціальні та правові норми, права й обов'язки, наслідки правопорушень, а також формує правову обізнаність. Мотиваційно-ціннісний компонент відображає рівень внутрішнього прийняття норм, сформованість ціннісних орієнтацій і ставлення до правомірної поведінки як соціально значущої. Поведінковий компонент проявляється в реальних вчинках підлітків, їх здатності до саморегуляції, контролю емоцій і поведінки, а також у практичному застосуванні соціально прийнятних моделей взаємодії.

Доведено, що соціальна робота школи забезпечує одночасний і узгоджений вплив на всі зазначені компоненти, що є необхідною умовою формування стійкої правомірної поведінки. Ізольований вплив лише на когнітивний або лише на поведінковий рівень не забезпечує довготривалого ефекту, тоді як їх інтеграція створює передумови для глибоких особистісних змін.

У результаті дослідження визначено, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи реалізується через систему взаємопов'язаних функцій, серед яких ключовими є профілактична, виховна, соціалізувальна, корекційно-розвивальна та координаційна. Профілактична функція спрямована на попередження правопорушень і зниження рівня девіантної поведінки. Виховна функція забезпечує формування морально-ціннісних орієнтацій підлітків. Соціалізувальна функція пов'язана із засвоєнням соціальних норм і ролей. Корекційно-розвивальна функція спрямована на подолання поведінкових відхилень і розвиток соціальних компетентностей. Координаційна функція забезпечує узгодження дій усіх суб'єктів освітнього процесу.

Встановлено, що ефективність соціальної роботи школи як чинника формування правомірної поведінки підлітків визначається реалізацією комплексу взаємопов'язаних напрямів діяльності. До них належать інтеграція профілактичного змісту в навчальні предмети, організація виховної роботи, спрямованої на формування правової культури, розвиток учнівського самоврядування, залучення підлітків до соціально значущої діяльності, індивідуальний супровід учнів групи ризику та системний моніторинг змін у їхній поведінці.

Особливу роль у формуванні правомірної поведінки підлітків відіграє освітнє середовище школи. У ході до-

слідження встановлено, що безпечне, підтримувальне та справедливе середовище виступає потужним профілактичним чинником, який впливає на поведінкові установки підлітків. У такому середовищі зменшується рівень конфліктності, агресії та правопорушень, натомість зростає рівень довіри, відповідальності та соціальної активності.

З'ясовано, що важливим складником соціальної роботи школи є розвиток учнівського самоврядування як механізму формування суб'єктності підлітків. Участь у прийнятті рішень, організації діяльності та розв'язанні проблем шкільного життя сприяє формуванню відповідальності, самостійності та навичок соціальної взаємодії. Це дозволяє підліткам не лише засвоювати норми, а й активно їх відтворювати в практичній діяльності.

Важливим результатом дослідження є уточнення ролі соціальної роботи загальноосвітньої середньої школи як інтеграційного механізму, що забезпечує поєднання різних рівнів профілактичного впливу на особистість підлітка. Установлено, що соціальна робота функціонує на трьох взаємопов'язаних рівнях – індивідуальному, груповому та інституційному, кожен із яких має власну специфіку та водночас взаємодіє з іншими.

Індивідуальний рівень соціальної роботи передбачає цілеспрямовану діяльність, спрямовану на особистість підлітка з урахуванням його індивідуальних особливостей, соціального досвіду, рівня розвитку та життєвих обставин. У межах цього рівня особливого значення набуває індивідуальний супровід, який включає консультування, підтримку, корекційно-розвивальну роботу та формування навичок саморегуляції. Доведено, що саме індивідуалізація профілактичної діяльності дозволяє досягти найбільш стійких змін у поведінці підлітків, особливо тих, які належать до групи ризику.

Груповий рівень соціальної роботи реалізується через організацію різноманітних форм спільної діяльності підлітків, зокрема тренінгів, дискусій, рольових ігор, проєктної діяльності та роботи в межах учнівського самоврядування. У процесі групової взаємодії підлітки набувають соціального досвіду, формують навички комунікації, співпраці, відповідальності та конструктивного розв'язання конфліктів. Встановлено, що групові форми роботи сприяють не лише засвоєнню соціальних норм, а й їх інтеріоризації, тобто перетворенню на внутрішні переконання та установки.

Інституційний рівень охоплює організацію соціальної роботи на рівні закладу освіти в цілому та передбачає створення відповідного освітнього середовища, розроблення програм профілактики, координацію діяльності педагогічного колективу, взаємодію з сім'єю та соціальними службами. Саме на цьому рівні формується цілісна стратегія профілактичної діяльності, яка забезпечує її системність і послідовність.

У результаті дослідження встановлено, що ефективність соціальної роботи школи як чинника формування правомірної поведінки значною мірою залежить від узгодженості зазначених рівнів. Відсутність координації між ними призводить до фрагментарності впливу,

тоді як їх інтеграція забезпечує цілісність профілактичної діяльності та підвищує її результативність.

Поглиблений аналіз індивідуального рівня соціальної роботи дозволяє уточнити його структурно-змістові характеристики. Установлено, що ефективний індивідуальний супровід підлітка передбачає не лише реагування на вже наявні прояви девіантної поведінки, а й превентивну діяльність, спрямовану на раннє виявлення ризиків. Такий підхід ґрунтується на діагностиці індивідуальних особливостей, аналізі соціального оточення та виявленні факторів ризику і захисту. У межах індивідуального рівня важливими є методи консультування, індивідуальні бесіди, складання індивідуальних програм розвитку, а також підтримка у кризових ситуаціях. Водночас ключовим результатом індивідуального супроводу є формування у підлітка здатності до само-рефлексії, самоконтролю та усвідомленого прийняття рішень, що становить основу правомірної поведінки.

Груповий рівень соціальної роботи характеризується значним потенціалом впливу через механізми соціальної взаємодії та групової динаміки. Поглиблений аналіз показав, що ефективність групових форм роботи визначається не лише змістом діяльності, а й характером взаємин у групі, рівнем довіри, відкритості та взаємної підтримки. У процесі групової роботи створюються умови для формування соціальних навичок, розвитку емоційного інтелекту та вироблення моделей конструктивної поведінки. Особливе значення мають тренінгові форми, які дозволяють моделювати соціально значущі ситуації та відпрацьовувати поведінкові стратегії в безпечному середовищі. Встановлено, що саме через групову взаємодію відбувається інтеріоризація соціальних норм, оскільки підлітки не лише отримують інформацію, а й переживають соціальний досвід, що сприяє більш глибокому засвоєнню цінностей правомірної поведінки.

Додатково встановлено, що груповий рівень соціальної роботи виконує важливу функцію соціальної підтримки, яка проявляється у формуванні почуття приналежності до колективу, зниженні рівня соціальної ізоляції та запобіганні маргіналізації підлітків. Це особливо актуально для учнів групи ризику, які часто мають обмежений позитивний соціальний досвід. Участь у групових формах діяльності дозволяє їм отримати позитивний зворотний зв'язок, відчути власну значущість і включеність у соціальне середовище.

Інституційний рівень соціальної роботи потребує окремого поглибленого розгляду, оскільки саме він забезпечує стратегічну організацію профілактичної діяльності. Установлено, що ефективність цього рівня визначається наявністю цілісної системи соціальної роботи в закладі освіти, яка включає нормативно-організаційне забезпечення, координацію діяльності фахівців, інтеграцію профілактичного змісту в освітній процес і взаємодію з зовнішніми соціальними інституціями. Важливим елементом є формування єдиної політики школи щодо профілактики правопорушень, що передбачає узгодженість дій адміністрації, педагогів, соціальних педагогів і психологів.

Поглиблений аналіз показав, що інституційний рівень визначає сталість і системність соціальної роботи, оскільки саме на цьому рівні створюються умови для її планування, реалізації та оцінювання результатів. Зокрема, важливу роль відіграє впровадження програм профілактики, розроблення локальних нормативних документів, організація міжвідомчої взаємодії та забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Особливого значення набуває взаємодія школи з сім'єю як складова інституційного рівня. Установлено, що ефективна комунікація між школою та батьками сприяє формуванню єдиного виховного простору, у межах якого підліток отримує узгоджені соціальні та поведінкові орієнтири. Це дозволяє підвищити результативність профілактичної роботи та запобігти суперечливості впливів.

Таким чином, поглиблений аналіз індивідуального, групового та інституційного рівнів соціальної роботи дозволяє стверджувати, що їх взаємодія забезпечує багатовимірний вплив на особистість підлітка. Кожен із рівнів виконує специфічну функцію, проте лише їх інтеграція створює умови для формування стійкої правомірної поведінки.

Ще раз підкреслюємо, що окрему увагу в дослідженні приділено аналізу механізмів впливу соціальної роботи на формування правомірної поведінки підлітків. У нашому дослідженні, що цей вплив реалізується через поєднання когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового механізмів. Когнітивний механізм забезпечує формування знань про соціальні та правові норми, емоційно-ціннісний – формує ставлення до цих норм, а поведінковий – забезпечує їх практичне застосування.

Доведено, що ключовим механізмом є саме емоційно-ціннісний, оскільки без внутрішнього прийняття норм навіть високий рівень обізнаності не гарантує правомірної поведінки. У цьому контексті особливого значення набувають такі форми соціальної роботи, які сприяють розвитку емпатії, моральної рефлексії та відповідальності.

Однією з таких форм стали соціально-педагогічні тренінги, орієнтовані на розвиток емоційного інтелекту та морального мислення. Наприклад, під час тренінгу «Я і мої вчинки» підліткам пропонувалося проаналізувати типові життєві ситуації, пов'язані з порушенням норм поведінки, визначити можливі наслідки власних дій та альтернативні варіанти поведінки. У процесі обговорення учні не лише засвоювали соціальні норми, а й формували здатність співвідносити власні дії з моральними цінностями.

Ефективною формою виявилися рольові ігри та моделювання соціально-правових ситуацій. Зокрема, у грі «Вибір і відповідальність» учні розігрували ситуації, пов'язані з груповим тиском, конфліктами або спокусою порушити правила. Після виконання ролей відбувалося обговорення, у ході якого підлітки аналізували власні емоції, мотиви поведінки та її можливі наслідки. Така форма роботи сприяла розвитку емпатії, оскільки

учні мали можливість «прожити» ситуацію з позиції різних учасників.

Значний вплив на формування моральної рефлексії мали групові дискусії та рефлексивні заняття. Наприклад, під час заняття «Чому люди порушують правила?» учні обговорювали причини правопорушень, висловлювали власні думки та аргументували позиції. Особлива увага приділялася аналізу ціннісних орієнтацій і внутрішніх мотивів поведінки. Рефлексивний етап передбачав осмислення власного досвіду та формування особистісного ставлення до соціальних норм.

Крім того, ефективною формою виявилися індивідуальні рефлексивні бесіди, у ході яких підлітки аналізували власні вчинки, їх причини та наслідки. Особливу увагу приділялося формуванню здатності до самостійного морального вибору та відповідальності за прийняті рішення. Такі бесіди були особливо важливими для підлітків групи ризику, оскільки дозволяли забезпечити адресний вплив і підтримку.

Отже, використані у дослідженні форми соціальної роботи довели свою ефективність у розвитку емпатії, моральної рефлексії та відповідальності як ключових складників правомірної поведінки підлітків. Їх поєднання забезпечило комплексний вплив на особистість і сприяло формуванню стійких поведінкових змін.

У процесі дослідження також уточнено роль соціально значущої діяльності як важливого засобу формування правомірної поведінки підлітків. Залучення учнів до волонтерських ініціатив, соціальних проєктів, громадської діяльності сприяє формуванню позитивного соціального досвіду, розвитку почуття причетності до спільноти та усвідомлення власної соціальної ролі. Така діяльність виступає альтернативою ризикованій поведінці та створює умови для самореалізації підлітків.

Важливим результатом є також визначення ролі взаємодії школи з сім'єю як чинника підвищення ефективності соціальної роботи. Установлено, що узгодженість виховних впливів школи та сім'ї сприяє формуванню єдиного ціннісного простору, у межах якого підліток отримує послідовні та несуперечливі орієнтири поведінки. Натомість відсутність такої взаємодії може нівелювати результати профілактичної роботи.

Крім того, у дослідженні підкреслено значення рефлексивного компоненту соціальної роботи, який забезпечує усвідомлення підлітками власної поведінки, її наслідків і можливостей її корекції. Рефлексія сприяє формуванню здатності до самоконтролю та відповідального ставлення до власних вчинків, що є важливими ознаками правомірної поведінки.

Таким чином, додатковий аналіз дозволяє поглибити розуміння соціальної роботи школи як багаторівневої та багатофункціональної системи, яка забезпечує формування правомірної поведінки підлітків через комплексний вплив на особистість і соціальне середовище. Отримані результати підтверджують, що саме інтеграція різних рівнів, механізмів і форм діяльності забезпечує стійкість і ефективність профілактичної роботи.

У результаті дослідження також встановлено, що індивідуальний супровід підлітків групи ризику є важливим напрямом соціальної роботи школи. Він забезпечує адресний вплив на особистість підлітка, врахування його індивідуальних особливостей, життєвих обставин і потреб. Такий підхід підвищує ефективність профілактичної роботи та сприяє стійким позитивним змінам у поведінці.

Важливим результатом є обґрунтування ролі моніторингу та зворотного зв'язку як механізмів забезпечення ефективності соціальної роботи. Систематичне відстеження змін у поведінці підлітків, аналіз результатів діяльності та корекція профілактичних заходів дозволяють підвищити керованість процесу формування правомірної поведінки.

Отже, результати дослідження підтверджують, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи є комплексним, багаторівневим і системним чинником формування правомірної поведінки підлітків. Вона забезпечує інтеграцію різних напрямів діяльності, узгодженість впливів і створення умов для гармонійної соціалізації особистості, що визначає її ключову роль у профілактиці правопорушень.

Дискусія. Отримані результати дослідження дозволяють уточнити роль соціальної роботи закладу загальної середньої освіти як системного чинника формування правомірної поведінки підлітків. На відміну від підходів, у яких профілактика правопорушень розглядається переважно як сукупність окремих виховних або інформаційних заходів (Оржеховська, 1996; Лютий, 2012), у даному дослідженні доведено доцільність її розгляду як цілісної інтегрованої системи соціально-педагогічної діяльності.

Отримані результати узгоджуються з науковими положеннями щодо значення освітнього середовища як чинника соціалізації підлітків, проте доповнюють їх у частині конкретизації механізмів впливу на формування правомірної поведінки. Зокрема, на відміну від існуючих досліджень, у яких акцент робиться переважно на когнітивному аспекті профілактики, у роботі обґрунтовано необхідність одночасного впливу на когнітивний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий компоненти особистості.

Результати дослідження розширюють наукові уявлення про структуру соціальної роботи школи, оскільки доводять її багаторівневий характер. Виокремлення індивідуального, групового та інституційного рівнів дозволило систематизувати форми та методи профілактичної діяльності, а також обґрунтувати їх взаємозв'язок. Такий підхід доповнює наявні наукові розробки у сфері соціально-педагогічної діяльності, у яких зазначені рівні розглядаються фрагментарно.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні соціальної роботи загальноосвітньої середньої школи як комплексного механізму формування правомірної поведінки підлітків, що реалізується через інтеграцію профілактичного змісту в освітній процес, формування безпечного освітнього середовища, розвиток учнівського самоврядування, індивідуальний

супровід підлітків групи ризику та системний моніторинг результатів. Уперше системно показано, що саме узгодженість цих складників забезпечує стійкість поведінкових змін.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для вдосконалення організації соціальної роботи в закладах загальної середньої освіти. Запропоновані підходи можуть бути використані при розробленні програм профілактики правопорушень, організації виховної роботи, а також у підготовці соціальних педагогів і соціальних працівників.

У процесі обговорення результатів важливо підкреслити роль учнівського самоврядування як механізму формування суб'єктної позиції підлітків. Отримані дані свідчать, що залучення учнів до прийняття рішень, організації діяльності та вирішення проблем шкільного життя сприяє формуванню відповідальності, самостійності та навичок соціальної взаємодії. Самоврядування виступає ефективним засобом засвоєння соціальних норм через їх практичне застосування.

Важливим аспектом є також індивідуальний супровід підлітків групи ризику, який забезпечує адресний характер соціально-педагогічного впливу. Отримані результати свідчать, що саме індивідуалізація профілактичної роботи дозволяє врахувати особливості кожного підлітка, його життєвий досвід і соціальне оточення. Це сприяє більш глибоким і стійким змінам у поведінці.

Не менш значущим є впровадження системного моніторингу та механізмів зворотного зв'язку, які забезпечують керованість процесу формування правомірної поведінки. Регулярний аналіз змін, оцінювання ефективності заходів і своєчасна корекція діяльності дозволяють підвищити результативність соціальної роботи школи.

Водночас результати дослідження дозволяють окреслити певні обмеження. Зокрема, ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від рівня професійної підготовки педагогічного колективу, наявності відповідних організаційно-педагогічних умов, підтримки з боку адміністрації закладу освіти та взаємодії з сім'єю. Недостатня координація між суб'єктами освітнього процесу або формальний характер профілактичної діяльності можуть знижувати її ефективність.

Результати дослідження дозволяють окреслити напрями подальших наукових пошуків. Перспективним є проведення емпіричних досліджень, спрямованих на кількісне підтвердження ефективності запропонованої моделі соціальної роботи, а також вивчення впливу окремих її компонентів на формування правомірної поведінки підлітків. Окремої уваги потребує дослідження можливостей адаптації запропонованих підходів до різних типів освітніх закладів і соціальних контекстів.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи є важливим чинником формування правомірної поведінки підлітків, оскільки забезпечує комплексний вплив на особистість, сприяє її соціалізації та створює умови для розвитку відповідальної поведінки.

Висновки. Отримані результати дослідження дозволяють розглядати соціальну роботу загальноосвітньої середньої школи як системний і багатовимірний чинник формування правомірної поведінки підлітків, що реалізується через цілеспрямований вплив на різні рівні особистісного розвитку. Важливим є те, що соціальна робота виявляється не окремим напрямом діяльності, а інтегративним компонентом освітнього процесу, який забезпечує узгодженість виховних, освітніх і соціально-педагогічних впливів.

У контексті отриманих результатів підтверджується доцільність застосування системного підходу, який дозволяє розглядати формування правомірної поведінки як результат взаємодії різних компонентів і факторів. Зокрема, встановлено, що ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від узгодженості впливів на когнітивний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий компоненти особистості. Саме комплексний характер впливу забезпечує формування не лише знань про соціальні норми, а й їх внутрішнє прийняття та практичне відтворення у поведінці підлітків.

Отримані результати узгоджуються з сучасними науковими підходами до профілактики правопорушень, які наголошують на необхідності переходу від реактивної до превентивної моделі діяльності. У цьому контексті соціальна робота школи виступає як інструмент попередження ризикованої поведінки через створення умов для позитивної соціалізації підлітків. Вона орієнтована не на боротьбу з наслідками, а на усунення причин і передумов правопорушень, що значно підвищує її ефективність.

Особливого значення в інтерпретації результатів набуває середовищний підхід, який дозволяє розглядати освітнє середовище як активний чинник формування поведінки підлітків. Доведено, що безпечне, підтримувальне та справедливе середовище сприяє формуванню довіри, зниженню рівня конфліктності та агресії, а також розвитку відповідальності. У такому середовищі підлітки отримують позитивний соціальний досвід, який закріплюється у вигляді правомірних моделей поведінки. Таким чином, освітнє середовище виступає не лише умовою, а й інструментом профілактики правопорушень.

Результати дослідження також підтверджують ефективність ресурсного підходу, який орієнтує соціальну роботу школи на активізацію внутрішнього потенціалу особистості підлітка. Залучення учнів до соціально значущої діяльності, розвиток їхньої суб'єктності, формування навичок саморегуляції та відповідального прийняття рішень сприяють зміцненню позитивних поведінкових установок. Це дозволяє розглядати профілактику правопорушень як процес розвитку, а не лише контролю чи обмеження.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що соціальна робота загальноосвітньої середньої школи є важливим чинником формування правомірної поведінки підлітків, оскільки забезпечує комплексний, системний і цілеспрямований вплив на особистість. Її ефективність визначається

інтеграцією профілактичної діяльності в освітній процес, створенням безпечного середовища, розвитком суб'єктності підлітків і узгодженістю дій усіх учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 3–11. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>
2. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Персонал». 2017. 173 с.
3. Жук В. О., Макар Л. М. Соціально-педагогічна робота з профілактики правопорушень серед підлітків. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, Харків, 19 трав. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [редкол.: Ю. Д. Бойчук, С. В. Бережна, М. П. Васильєва та ін.]. Харків, 2023. С. 42–43.
4. Караман О. Л. Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ : Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2002. 24 с.
5. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. 234 с.
6. Лютий В. П. Профілактика правопорушень неповнолітніх як напрям соціальної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 54–61.
7. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація (за наук. ред. С. М. Алфьорова). Запоріжжя: Дике Поле. 2013. 320 с.
8. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Київ: ВіАн. 1996. 351 с.
9. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи: навчально-методичний посібник. Львів: Растр-7. 2021. 324 с.
10. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: автореф. ... дис. канд. пед. наук, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця. 2017. 26 с.
11. Тунтуєва С., Дуванська К. Ідентифікація класифікаційних ознак злочинності неповнолітніх. *Наука і освіта*. 2024. № 2. С. 91–96. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-2-12>
12. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект. Черкаси: Чабаненко Ю. А. 2011. 488 с.
13. Юрків Я. І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2021. 42 с.
14. Aazami A. et al. Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic

review. *Social Sciences*. 2023. Vol. 12, № 9. Art. 474. <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>

15. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 1–26.

16. Bonell C. et al. School environment and health: A systematic review. *The Lancet Public Health*. 2021. Vol. 6, № 5. P. e306–e317.

17. Catalano R. F. et al. Positive youth development programs in schools. *Journal of Adolescent Health*. 2021. Vol. 69, № 1. P. S1–S10.

18. Durlak J. A. et al. Social and emotional learning. *Child Development*. 2011. Vol. 82, № 1. P. 405–432.

19. Eccles J. S., Roeser R. W. Schools as developmental contexts. *Annual Review of Psychology*. 2011. Vol. 62. P. 443–470.

20. Farrington D. P., Gaffney H., Lösel F., Ttofi M. M. Systematic reviews of the effectiveness of developmental prevention programs in reducing delinquency, aggression, and bullying. *Aggression and Violent Behavior*. 2017. Vol. 33. P. 91–106. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.11.003>

21. Hawkins J. D. et al. Effects of school-based social development interventions. *Prevention Science*. 2020. Vol. 21. P. 1–12.

22. Healy K. Social work theories in context. London: Palgrave Macmillan, 2014.

23. Lösel F., Farrington D. P. Direct protective and buffering protective factors. *Journal of Adolescence*. 2012. Vol. 35. P. 1067–1078.

24. Moffitt T. E. Male antisocial behavior in adolescence and beyond. *Nature Human Behaviour*. 2018. Vol. 2. P. 177–186.

25. Payne M. Modern social work theory. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020.

26. Thapa A., Cohen J., Guffey S., Higgins-D'Alessandro A. A review of school climate research. *Review of Educational Research*. 2013. Vol. 83, № 3. P. 357–385. DOI:10.3102/0034654313483907

27. Wang M. T., Degol J. L. School climate: a review of the construct, measurement, and impact on student outcomes. *Educational Psychology Review*. 2016. Vol. 28. P. 315–352. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9319-1>

28. Wilson D. B., Gottfredson D. C., Najaka S. S. School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*. 2001. Vol. 17, № 3. P. 247–272.

REFERENCES

1. Bondar, V., Liakh, T., & Nokhrina, I. (2023). Systemnyi pidkhid do profilaktyky bulinhu v zakladi zahalnoi serednoi osvity [A systemic approach to bullying prevention in general secondary education institutions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (2), 3–11. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1> [in Ukrainian].

2. Holovko, N. I. (2017). Sotsialna profilaktyka pravoporushen: navchalnyi posibnyk [Social prevention of offenses: a study guide]. Personal Publishing House. [in Ukrainian].

3. Zhuk, V. O., & Makar, L. M. (2023). Sotsialno-pedahohichna robota z profilaktyky pravoporushen sered pidlitkiv [Social and pedagogical work on the prevention of delinquency among adolescents]. In Yu. D. Boichuk, S. V. Berezhna, & M. P. Vasylieva (Eds.), *Aktualni problemy*

doslidzen u haluzi sotsialnoi pedahohiky i sotsialnoi roboty: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. zdobuvachiv vyshch. osvity (pp. 42–43). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. [in Ukrainian].

4. Karaman, O. L. (2002). Sotsialno-pedahohichni umovy zakhystu dytynstva v diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly [Socio-pedagogical conditions for the protection of childhood in the activities of a general education school] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Luhansk Taras Shevchenko State Pedagogical University. [in Ukrainian].

5. Klishevych, N. A. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkamy iz delinkventnoiu povedinkoi (druga polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Socio-pedagogical work with adolescents with delinquent behavior (second half of the 20th – beginning of the 21st century)] (*Candidate's thesis*). Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].

6. Liutyi, V. P. (2012). Profilaktyka pravoporushen nepovnitnikh yak napriam sotsialnoi roboty [Prevention of juvenile delinquency as a direction of social work]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (2), 54–61. [in Ukrainian].

7. Opatskyi, R. M. (2013). Yuvenalna polityka v Ukraini: teoriia, pravova osnova, instytualizatsiia [Juvenile policy in Ukraine: theory, legal basis, institutionalization] (S. M. Alforov, Ed.). Dyke Pole. [in Ukrainian].

8. Orzhekhovska, V. M. (1996). Profilaktyka pravoporushen sered nepovnitnikh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Prevention of delinquency among minors: a teaching manual]. ViAn. [in Ukrainian].

9. Rudkevych, N. I. (2021). Metodyka sotsialno-pedahohichnoi roboty: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methodology of socio-pedagogical work: a teaching manual]. Rastr-7. [in Ukrainian].

10. Samoilov, A. M. (2017). Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv u sotsialno-vykhovnomu seredovyschi zahalnoosvitnoi shkoly [Prevention of deviant behavior of adolescents in the social and educational environment of a general education school] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. [in Ukrainian].

11. Tuntuieva, S., & Duvanska, K. (2024). Identyfikatsiia klasyfikatsiinykh oznak zlochynnosti nepovnitnikh [Identification of classification features of juvenile delinquency]. *Nauka i osvita*, (2), 91–96. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-2-12> [in Ukrainian].

12. Fedorenko, T. Ye. (2011). Profilaktyka deviantnoi povedinky shkoliariv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyscha: sotsialno-pedahohichnyi aspekt [Prevention of deviant behavior of schoolchildren in the sociocultural environment: socio-pedagogical aspect]. Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

13. Yurkiv, Ya. I. (2021). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv do roboty iz vrazlyvymy katehoriiamy naseleennia [Theory and practice of professional training of future social pedagogues and social workers for work with vulnerable categories of the population] (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Luhansk Taras Shevchenko National University. [in Ukrainian].

14. Aazami, A., et al. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*, 12(9), 474. <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>

15. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1–26.

16. Bonell, C., et al. (2021). School environment and health: A systematic review. *The Lancet Public Health*, 6(5), e306–e317.
17. Catalano, R. F., et al. (2021). Positive youth development programs in schools. *Journal of Adolescent Health*, 69(1), S1–S10.
18. Durlak, J. A., et al. (2011). Social and emotional learning. *Child Development*, 82(1), 405–432.
19. Eccles, J. S., & Roeser, R. W. (2011). Schools as developmental contexts. *Annual Review of Psychology*, 62, 443–470.
20. Farrington, D. P., Gaffney, H., Lösel, F., & Ttofi, M. M. (2017). Systematic reviews of the effectiveness of developmental prevention programs in reducing delinquency, aggression, and bullying. *Aggression and Violent Behavior*, 33, 91–106. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.11.003>
21. Hawkins, J. D., et al. (2020). Effects of school-based social development interventions. *Prevention Science*, 21, 1–12.
22. Healy, K. (2014). *Social work theories in context*. Palgrave Macmillan.
23. Lösel, F., & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors. *Journal of Adolescence*, 35, 1067–1078.
24. Moffitt, T. E. (2018). Male antisocial behavior in adolescence and beyond. *Nature Human Behaviour*, 2, 177–186.
25. Payne, M. (2020). *Modern social work theory* (5th ed.). Oxford University Press.
26. Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., & Higgins-D'Alessandro, A. (2013). A review of school climate research. *Review of Educational Research*, 83(3), 357–385. DOI:10.3102/0034654313483907
27. Wang, M. T., Degol, J. (2016). School Climate: a Review of the Construct, Measurement, and Impact on Student Outcomes. *Educational Psychology Review*, 28, 315–352 (2016). <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9319-1>
28. Wilson, D. B., Gottfredson, D. C., & Najaka, S. S. (2001). School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 17(3), 247–272.

Larisa Koba,

Postgraduate Student (Third-Level Higher Education, Educational and Scientific Programme), Specialty 231 Social Work, State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”,
2, Viktora Novikova Str., Lubny, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7216-5942>

SOCIAL WORK IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS AS A FACTOR IN SHAPING APPROPRIATE BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

In today's context of societal transformation, rising social risks, and increasingly complex socialization processes, the issue of fostering lawful behavior among adolescents has become particularly relevant. An analysis of scientific research indicates that the problem of preventing juvenile delinquency is addressed within the fields of social pedagogy, psychology, criminology, and social work. At the same time, the question of defining the role of school social work as a systemic factor in shaping lawful behavior among adolescents requires further consideration. The purpose of this article is to justify the role of social work in general secondary education institutions as a factor in shaping lawful behavior among adolescents and to define its main substantive and functional characteristics.

To achieve the set goal, a set of complementary research methods was used. Theoretical methods (analysis, synthesis, generalization, systematization) were applied to study scientific approaches to the prevention of adolescent offenses and to define the essence of school social work as a factor in shaping lawful behavior. The systemic method ensured the consideration of school social work as a holistic process comprising interrelated components, actors, and levels of influence. The environmental approach was used to analyze the role of the educational environment in shaping adolescents' behavioral attitudes, while the resource-based approach was employed to justify the need to activate an individual's internal and external resources.

The study found that social work in general secondary schools performs a number of interrelated functions, the primary ones being preventive, educational, corrective-developmental, and coordinating. The preventive function is aimed at preventing offenses and deviant behavior; the educational function – at shaping value orientations; the corrective-developmental function – at overcoming behavioral deviations; and the coordinating function – at harmonizing the actions of all participants in the educational process.

The results obtained allow us to assert that social work in general secondary schools is not only a component of the educational process but also an important factor in shaping lawful behavior among adolescents. Its effectiveness is determined by its systematic nature, comprehensiveness, and focus on the adolescent as an active participant in social interaction. Prospects for further research involve experimentally testing the effectiveness of the proposed approaches and developing practical recommendations for their implementation.

Key words: social work, lawful behavior, adolescents, crime prevention, educational environment, socialization, student self-government.

Дата першого надходження статті до видання: 08.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026